

קניין הפועל על מעשי ידיו

ראשי פרקים

הצגת השאלה

הגדרת מלאכת אומן

האם קניין האומן צריך הוספה ממשית בחומר הגלם

סברת הקניין ב"אומן קונה בשבח כלי"

פסק ההלכה לעניין קניין האומן

הצגת השאלה

במפעל מסוים, המתמחה בייצור ארונות קודש המצטיינים בפיתוחי עץ יחודיים, פרץ סכסוך עבודה בין בעל המפעל ופועליו.

סכסוך העבודה פרץ בעקבות אי תשלום השכר לפועלים מזה מספר חודשים.

יצוין, כי במפעל זה אין הפועלים מקבלים שכר חודשי, אלא שכרם הוא עפ"י הסכם קבלנות.

בעקבות הסכסוך, החליטו הפועלים לקחת לרשותם את כל ארונות המפעל ולמכרם.

בעל המפעל מוכן לשלם לאלתר את כל שכר הפועלים, ברם כעת הפועלים אינם מוכנים

להסדר זה, והם תובעים את הארונות שעליהם עבדו לעצמם.

אין ויכוח שהעצים מהם נעשו הארונות שייכים לבעל המפעל.

ואולם לדעתם, כיוון שהם אלה שהשביחו את העצים, קנו הם בכך את הזכויות על

הארונות.

הפועלים מתחייבים מצידם לשלם את דמי העצים לבעה"ב.

השאלה הבסיסית שיש לברר הינה – מהי מידת הבעלות שקיימת לאדם על יציר כפיו,

במקרה שהשתמש בחומרים של אחר.

הגדרת מלאכת אומן

שנינו במשנה בב"ק (פ"ט מ"ג): "נתן לאומנין לתקן וקלקלו – חייבין לשלם. נתן לחרש, שידה, תיבה ומגדל לתקן וקלקל – חייב לשלם".

ובגמ' (צח ע"ב):

אמר רב אשי, ל"ש אלא שנתן לחרש שידה, תיבה ומגדל לנעץ בהם מסמר ושיברן, אבל נתן לחרש עצים לעשות שידה, תיבה ומגדל, ועשה מהן שידה תיבה ומגדל ושיברן – פטור. מ"ט, אומן קונה בשבח כלי.

באופן פשוט, הגמ' הנ"ל עוסקת באופן שחומרי הגלם (העצים) שייכים לבעה"ב, והאומן אינו מוסיף מדיליה כלום, אלא שקניין האומן הוא תוצאה של השינוי הנעשה במצב הבסיסי של העצים.

קניין זה דורש בירור מעמיק, שכן, לא ברור כיצד אדם יכול לקנות חפץ, שגם לדעת האומן אינו שייך לו? ! אך נניח כעת לשאלה זו, ונתמקד בשלב זה בשאלה, האם בענייננו שייך כלל קניין של האומן.
בשאלה שהוצגה לעיל הובאה הפסקה הבאה:

אין ויכוח על כך, שהעצים מהם נעשו הארונות, שייכים לבעל המפעל, יתרה מזאת, הפועלים מודים שלצורך הכנת הארונות השתמשו בצבע של בעה"ב...

עלינו, אם כן, להגדיר באיזה אופן חידש רב אסי את דבריו "שאומן קונה בשבח כלי".
שנינו בסוגיה דלעיל:

לימא מסיע ליה, הנותן צמר לצבע והקדיחו יורה, נותן לו דמי צמרו, דמי צמרו אין, דמי צמרו ושבחו לא! לא, שהקדיחו יורה לאחר נפילה דאיכא שבחא, ושמע מינה אומן קונה בשבח כלי! אמר שמואל הב"ע, כגון שהקדיחו בשעת נפילה, דליכא שבחא; אבל הקדיחו לאחר נפילה מאי, נותן לו דמי צמרו ושבחו, לימא שמואל לית ליה דרב אסי? אמר לך שמואל, הב"ע, כגון דצמר וסמנין דבעה"ב, וצבע אגר ידיה הוא דשקיל. א"ה צמר וסמנין מיבעי ליה, אלא שמואל דחויי קמדחי ליה.

מסקנת הגמ' הנ"ל, שאין מח' בין רב אסי לשמואל, וגם רב אסי מודה, שבאופן שהשבחת האומן נעשתה בצמר ובסמנין של בעה"ב, לכו"ע אין אומן קונה בשבח כלי.
הסכרא לכך מובאת שם ברש"י על אתר (ד"ה 'אמר לך'): "דהא ליכא למימר, אומן קונה בשבח כלי, דסמנין הוא דמשבחי ליה, וצבע שכיר בעלמא הוא".

מדברי רש"י שומעים אנו, שבאופן שהצמר והסמנין שייכים לבעה"ב, עבודה זו אינה עבודת אמנות הקונה לאומן.

אם דברינו כנים, הרי שנראה, שלא ניתן לקבוע באופן גורף, שכל מקום שהשבחה נעשתה בחומרי הגלם של בעה"ב ובצבעו – אין אומן קונה בשבח כלי, שכן היסוד בדברי רש"י הוא רק במקום שתפקידו של האומן הוא תפקיד שאינו דורש מעשה אומנות, אלא כמעשה קוף בעלמא.

ואולם בניד"ד, הרי עוסקים אנו בפועלים, שיצרו ארונות בעלי גילופים יחודיים, ובכה"ג, ודאי שא"א להגדיר את מעשיהם כמעשה קוף בעלמא. וע"כ גם באופן שחומרי הגלם שייכים לבעה"ב, עדיין שייך קניין האומן.

ונלענ"ד, שאת יסוד הדברים הנ"ל ניתן ללמוד כבר מדברי הראב"ד המוכא ברשב"א על אתר (ד"ה 'צבע'). הרשב"א התקשה על תירוץ הגמ' שבצמר וסמנין דחד, לכו"ע אין אומן קונה בשבח כלי, שאם אומרים כן – מ"ש מהנותן לאומן עצים לעשות בהן שידה, תיבה ומגדל,

והלא גם שם חומרי הגלם שייכים לבעה"ב, ואעפ"כ קבע רב אסי שיש קניין לאומן? ! ע"כ הביא תירוץ הראב"ד:

ותירץ הראב"ד, דלגבי צמר וסמנין הוא דעבדי לשבחא, ואומן לא קני בהו מידי. אבל עצים, כיוון דלא צריכי לסמנין, אלא לאומנתו של אומן, אומנתו זהו סמניו.

בשורש הדברים, נלענ"ד כנ"ל. השבחת הצמר אינה צריכה, אלא הטבלת הצמר בסמנין, האומן אמנם צריך להכין היטב את הסמנין, אך פעולת האומן עצמה, היא כפעולת קוף. משא"כ עבודת הנגרות הייחודית, עצם העבודה היא אמנות, וע"כ שייך בה קניין האומן.

בשאלה הנ"ל, בהכנת תוקף דברי הגמ', מצינו מח' אחרונים יסודית: ידועה שאלתו של הפנ"י, כיצד חש"ו יכולים לכתוב גט למ"ד אומן קונה בשבח כלי, הרי בזמן שכתבו השביחו את הנייר בעלמא, וכעת אינם יכולים כבר להקנות? ! על שאלה זו, תירץ נתיה"מ (ס"ו שו" סק"ג בכיורים) עפ"י הגמ' הנ"ל:

ולפע"ד לק"מ, דאם הדיו של הבעל, ממילא הוא בסמנין והצמר דבעה"ב, דלכ"ע אין האומן קונה בשבח כלי, רק דהצבע אגר ידיו הוא דשקיל, ודיו של הכתיבה כסמנין דמי, ואם הדיו של הקטן... אפי' נייר וקלף יכול לקנות בקטן שהגיע לעונת הפעוטות...

ואולם על סברא זו של הנתיה"מ חלק הגרשש"ק (כ"ב ס"ד אות ז), וז"ל:

ומה שתירץ בנתיה"מ דאם הדיו של הבעל, היה כסמנים של בעה"ב, אינו כן, דזה רק בסמנים דאם היה נופל בעצמו לתוך הסמנים היה קולט הצבע אבל בכתיבת גט לא שייך זה.

בדברי הגרשש"ק לא מבואר מדוע ב"גט לא שייך זה".

עפ"י האמור לעיל, הדברים מתבארים. בכתיבת גט יש צורך באומנות שהיא עצם הכתיבה, שלא יכולה היתה להיעשות מאליה, וזוהי הגדרת 'אמנות'; משא"כ בצבע, שם יש צורך באומן רק כמשגיח שהכל יעשה כשורה, ברם, "אם היה נופל בעצמו לתוך הסמנים היה קולט הצבע", והיא גופא ראייה שאין כאן מעשה אומנות.

אלא, שאם דברינו כנים, עולה שבסברא זו גופא נחלקו רבותינו האחרונים, אך בעיון נוסף נראה לענ"ד, שבניד"ד גם הנתיה"מ יודה לסברת הגרשש"ק.

כפי שראינו לעיל בדברי הראב"ד, קשה מסקנת הגמ' הקובעת שבצמר וסמנין דחד אאקב"כ, מדברי רב אסי לעניין תיבה שידה ומגדל, ובע"כ שיש לעשות חילוק בין צמר וסמנין לשידה תיבה ומגדל.

אם אכן כך, נלענ"ד, שהמח' בין האחרונים הנ"ל היא דווקא לעניין כתיבת גט בדיו, האם הדיו חשוב כסמנין של בעה"ב, ומלאכת הכתיבה אינה נחשבת כמלאכת אומנות, שהגדרתה היא כל דבר שאם היה נעשה מעצמו לא היה עולה יפה, ועפ"ז, גם צביעת הדיו לא נחשבת כמלאכת אומנות.

ואולם גם נתיה"מ יודה, שלעניין בניית תיבה שידה ומגדל, אומן קונה בשבח כלי, שהרי כאן ודאי אין לדמות את מלאכת הגילוף והבניה למלאכת הכתיבה שהיא חכמה ואינה מלאכה.

אם דברינו כנים, כסיכום פרק זה, הרי שצודקים הפועלים בכך שטוענים הם שיש להם קניין בשבח העבודה, שהשביחו את עציו של בעה"ב ויצרו מהם ארונות מגולפים.

ואולם, יש להמשיך ולדון בתביעתם מפנים וצדדים נוספים הנובעים מגדר קניין "אומן קונה בשבח כלי".

האם קניין האומן צריך הוספה ממשית בחומר הגלם

כשאלה שהוצגה כראשית הדברים הובהר, שלטענת הפועלים, קניינם בעצים של בעה"ב נובע מההשכחה המהותית שנעשתה בעצים, ע"י גילוף ייחודי, שהעלה את מחיר העצים במאות אחוזים.

אמנם, יש להסתפק, האם ככה"ג שייך כלל קניין לאומן. שורש ההסתפקות הוא האם קניין האומן הוא גם בדבר שאין בו ממש, או שמא קניין האומן הוא דווקא היכן שהוסף משלו.

באופן פשוט נראה להוכיח, שקניין האומן הוא גם במצב שהשתנה החפץ באיכותו, מכך שהגמ' מביאה את הדוגמא הבסיסית של הנותן עצים לנגר לעשות מהם שידה תיבה ומגדל; עשיית כיסא, אינה דורשת תוספת חומרים נוספים, אלא ניתן לעשות מהעצים עצמם את כל הכיסא, וא"כ, חזינן שגם ככה"ג הגמ' מגדירה שיש קניין לאומן, הרי לנו, שעצם קניין האומן נובע מהשינוי האיכותי שנעשה בחפץ.

אלא שיש לבחון לאור דברינו הנ"ל את תשובת הרא"ש (כל"ב סי' ו):

ששאלת הנותן טבלא לאומן לצור בה ציורין... ואסרה על בעליה, אחר שציירה, קודם שפרע לו שכרו, אם יש כח בידו לאסרו, תשובה... ואפי' אם היה האומן קונה בשבח הכלי, הינו היכא שיש ממשות בשבח, כגון שנותן לו עצים ותיקן כלי, אבל הכא, לא עשה האומן כלום, אלא ציירה בסימנין, ואין בזה ממש...

בדברי הרא"ש הנ"ל מופיעה הגדרה, שקניין האומן הוא דווקא "היכא שיש ממשות בשבח", ויש לדון מהו גדר של "ממשות" זו.

לכאור', אפשר היה לומר, שדווקא היכא שמוסיף מדיליה חשוב כממשות בשבח, ואולם בעל כרחך שא"א לומר כך בדברי הרא"ש הנ"ל, שהרי כדוגמא לממשות בשבח מביא הרא"ש "כגון שנותן לו עצים ותיקן כלי", וכפי שהבאנו לעיל, ככה"ג אין שום תוספת. ובע"כ שיש לחלק כפי שחילק הגרש"ק (שם):

רק אם באמת נשתנה צורת כל הדבר, או נשתנה באיכותו, כגון עצים ועשה שולחן, או כסא דכל העצים קנו צורה חדשה, אבל באומן שצייר בסמנין, דבאמת עצמות הדבר, לא נשתנה, רק נתוסף בו מראה חיצוני, וע"כ לא שייך שיקנה בגוף הכלי, דבגוף הטבלא לא חדש דבר.

המבחן להגדרת קניין האומן אינו תוספת פיזית על חומר הגלם של בעה"ב, אלא שינוי בעצם הדבר עצמו; כשהפועל בונה כסא מהעצים של בעה"ב, שוב א"א לזהות עוד את עצי בעה"ב, שכן לא עצים לפנינו, אלא כסא. ברם, כשהאומן מוסיף דבר חיצוני לחפץ – כגון ציור על הטבלא, הרי שעומדים לפנינו הציור והטבלא, ואם נמחק את הציור, שוב נחזור ונזהה את הטבלא המקורית של בעה"ב. מבחן זה מורה, שכבר עתה, שהציור עוד קיים, אין קניין לאומן.

עפ"י ההגדרה הנ"ל, עולה לנו יסוד שנודקק לו בהמשך:

קניין האומן הוא דווקא באופן שאין עוד אפשרות להחזיר את המצב לקדמותו, ורק אז, בשינוי של האומן, ניתן לזהות חפץ חדש; אבל כל זמן שהשינוי הוא זמני, וניתן לפרק את החפץ ולהחזירו למצב הראשוני – דומה הדבר לטבלא ובה ציורים שבכה"ג לא חשוב השבח בעצם הדבר, וככה"ג שוב אינו קונה.

אם דברינו כנים, נראה שיש להגדיר את פעולת האומנים שגילפו את עציו של בעה"ב כשבח שיש בו ממש, אע"פ שלא הוסיפו משלהם דבר. והסברא לכך היא שהם שינו בעצם הדבר עצמו, ואין העצים יכולים עוד לשוב לקדמותם.

וע"כ גם מצד זה נראה שיש מקום לתפיסתם, אלא שעדיין יש לחקור בתוקף טענתם, וכדלקמן.

באיזה סוג פועלים יש קניין לאומן

כשאלה שהוצגה בראשית הדברים הובהר, שסכסוך העבודה פרץ במפעל בו הפועלים מקבלים את שכרם, לא על בסיס קבוע, אלא עפ"י התוצרת הסופית, שבסופה הם מקבלים שכר. יש לרונן באיזה סוג פועלים נאמר הכלל ש"אומן קונה בשבח כלי".

שנינו בגמ' (ב"מ קיב ע"א):

בעו מיניה מרב ששת: קבלנות עובר עליו משום כל תלין, או אין עובר משום כל תלין?
 אומן קונה בשבח כלי – והלואה היא, או אין אומן קונה בשבח כלי – ושכירות היא? אמר להו רב ששת: עובר... נימא מסייעא ליה, הנותן טליתו לאומן... נתנה לו בחצי היום, מששקעה עליו חמה עובר משום כל תלין; ואי אמרת קונה בשבח כלי – אמאי עובר?... לא צריכא, דקא אגריא מיניה לבטושי בטשא ובטשא במעתא.

עפ"י דברי רש"י בסוגיא הנ"ל (ר"ה קבלנות), למדנו מהי הגדרת קבלן ושכיר יום: "אומן שקבל עליו לעשות מלאכה בכך וכך, ולא לשכירות ימים". ובר"ה דאגר לביטשוי: "... מיהו לא בקבלנות עסקינן, אלא בשכירות – בין ישביח ובין לא ישביח – שכרו לפי מניין בטישותיה: כך וכך בטישות, בכך וכך מעות".

באופן פשוט עולה מדברי רש"י, שקיימים שני הבדלים בין שכיר יום לקבלן:

א. עבודת שכיר יום היא על בסיס יומי של שכר, ואילו עבודת הקבלן אינה קשורה לימים.

ב. עבודת שכיר היום אינה קשורה לתוצרת שאותה הוא מוציא, אלא הבסיס תמיד נשאר קבוע; לעומתו הקבלן לא יקבל את שכרו כלל אם לא יציג תפוקה מעבודתו.

שורש ההבדל בין קבלן ושכיר יום הוא בכך, שהקבלן קונה את העבודה לעצמו, ואילו השכיר יום נחשב רק כפועל בעלמא, שאין לו כל זכויות בממון של בעה"ב.

עפ"י כל הנ"ל, עולה שבניד"ד הפועלים נחשבים כקבלנים, שהרי שכרם מובטח רק אם יציגו את תוצרתם, וע"כ יש מקום לטענתם שבכה"ג יש קניין לאומן.

סברת הקניין ב"אומן קונה בשבח כלי"

בשאלה שהוצגה בראשית הדברים הובהר, שסכסוך העבודה פרץ עקב אי תשלום שכרם של הפועלים מזה מספר חודשים, אע"פ שהם, מצידם בנו ארונות רבים, ועמדו בהתחייבויות שנטלו על עצמם. בעל המפעל מודה בטענתם, ומוכן לשלם כעת את שכרם; ואולם, בשלב זה, הפועלים מסרבים להחזיר את הארונות שהשביחו גם אם בעה"כ ישלם את שכרם. לטענתם, כיוון שהם השביחו את עציו של בעה"כ הם זכאים למכור את הארונות, והם מוכנים לשלם לבעה"כ את דמי עציו.

יש לרדן, האם קניין הפועלים מדין "אומן קונה בשבח הכלי" הינו קניין גמור, או שמא קניין זה הוא קניין מוגבל רק עד שישלם בעה"כ את שכרם, ובכה"ג מחוייבים הם להשיב את הכלי שברשותם.

נלענ"ד, שכדי לברר עניין זה עלינו להעמיק בשאלה מהו שורש הסברא ש"אומן קונה בשבח כלי":

מצינו בדברי הרשב"א (ב"ק צח ע"ב ד"ה מ"ט):

אומן קונה בשבח כלי, ואף כל שבחו, ומשקלקלו לאחר שהשביחו, לפי שאין דעתו של האומן להשביח לצורך בעל כלי לחייב את עצמו בתשלומי נזקו. וכן דעתו ג"כ להשביחו לעצמו, ולקנות בו כנגד שכרו אע"פ שלא קלקלו. אבל לכו"ע בשלא קלקל אינו קונה כל שבחו, שעל דעת שיהיה שבחו של כלי לבעלים הוא מתקנו ומשביחו.

פשט דברי הרשב"א מורים שקניין האומן בשבח הכלי תלוי רק בדעתו, ואולם לכשנעמיק בדבריו נראה שקשים הדברים לאמרם כך; הרשב"א מחלק בין שני סוגי קניינים: א. קניין לעניין פטור מתשלומי נזיקין. ב. קניין לקנות בו כנגד שכרו.

בשור"ת עין יצחק (ח"א אהע"ז סי' ע ענף 1) טוען שיסוד דברי הרשב"א הם רק באופן שברור לנו שכן הוא אומדן הדעת של הבעלים, שאל"כ מדוע בגזלן אינו קונה בשבח שהשביח, הלא גם שם ודאי שאין דעתו להשביח לבעה"כ? אלא שבע"כ שכל קניין האומן הוא דווקא משום שבעה"כ מסכים לקניין זה.

אם אכן כך, נלענ"ד שיובן פסק הרא"ש (ב"ק פ"ט סי' יד):

... אבל נתן עצים לעשות מהן שירה, תיבה ומגדל, ועשה מהן שידה תיבה ומגדל ושיברן, פטור מ"ש אומן קונה בשבח כלי, וכל השבח שלו עד שיתן לו שכרו ויקח את הכלי.

ולכאור', דברי הרא"ש כלל אינם מוכנים, אם לאומן יש קניין גמור בגוף הכלי עצמו, מהיכי תיתי שיוכל בעה"כ לאלצו להחזיר לו את הכלי, והלא אין זה אותו כלי של בעה"כ? ! וע"כ נלענ"ד שיש להסביר בדברי הרא"ש, שגם לדעתו, אמנם לאומן יש קניין בגוף החפץ; ברם, קניין זה הוא רק משום שבעה"כ ג"כ הסכים בדעתו שיקנה האומן, ומשום כך קניין האומן הוא עפ"י רצונו של בעה"כ. וכיוון דאמרינן שבעה"כ ודאי לא רצה שהאומן יקנה גם במקום שהוא ישלם לו את שכרו, ע"כ בכה"ג, שבעה"כ שילם לאומן את שכרו – בטל מיד קניין האומן, והחפץ חוזר לרשות בעה"כ.

אם דברינו כנים, הרי שבניד"ד, מיד כשיקבלו הפועלים את שכרם, חייבים הם להחזיר את הארונות המגולפים לבעה"ב, שהרי כל קניינם הוא דווקא עפ"י רצון בעה"ב. ואולם נלע"ד, שניתן להסביר את כל גדר קניין האומן באופן שונה בתכלית, ועפ"י אין קניינם של הפועלים תלוי ומותנה ברצון בעה"ב:

יסוד הדברים נלמד מדברי רבנו יהונתן (בשיטמ"ק לב"ק צח ע"ב, ד"ה 'גמרא') :

אבל אם נתן להם עצים שלא היו חקוקין, והאומן חקקן, אשתבח דקנאן בשינוי מעשה, אם שברן אחר שתקנן, לא משלם אלא דמי עצים, שבאו מידו של בעה"ב, ולא שאר שבח שנשתבחו בידו, שהרי אותו שבח האומן עשאו וקנאו בו.

בדברי רבנו יהונתן, מופיע הנימוק לקניין האומן "דקנאן בשינוי מעשה". לכאורה דבריו אינם מובנים כלל, "שינוי מעשה", הינו גדר המופיע אצל גזלן, אך מה עניין זה לקניין האומן? גם הדוגמא שאותה מעלה הר"י מלוניל מראה בעליל את הדמיון לגזלן: "עצים שלא היו חקוקין, והאומן חקקן" – היינו שינוי שאינו חוזר לברייתו. כבר לעיל עמדנו ע"כ, שייחכן שרק שינוי שאינו חוזר מוגדר כשבח שיש בו ממש לעניין קניין האומן.

נלענ"ד, שביסוד דברי רבנו יהונתן טמון היסוד, שקניין האומן נובע מכך, שהחפץ שנמצא כעת לפנינו הוא חפץ שונה בתכלית מהחומר שאותו הביא בעה"ב. עפ"י, קניין האומן כלל אינו מותנה ברצון בעה"ב, שכן הזכות הקניינית בחפץ היא תוצאה הכרחית של השינוי שנעשה בחפץ. ברגע שנעשה שינוי שאינו חוזר לברייתו, איבד בעה"ב את הזיקה הממונית אל חפצו, והאומן יצר זיקה חדשה לחפץ שנוצר. אם דברינו כנים, הרי שגם במקום שבעה"ב פורע את שכרו של הפועל, לא יוכל בעה"ב להכריח את הפועל להשיב את הכלי.

ונלענ"ד, לבסס טענה זו, שיצירת האדם יוצרת קניין מוחלט בגוף הדבר גם ללא רצון הבעלים, עפ"י שיטת הסמ"ע במספר מקומות; ומאידך שיטת קצוה"ח הסובר שקניין יכול להעשות רק בהסכמת שני הצדדים. נפסק בשו"ע (ח"מ ס"ו שמא סעיף ד) :

חשבו שהוא של אביהם וטבחוה ואכלוה – משלמים דמי בשר בזול שהוא שני שלישים והעור ישלמו כולו. ואם הניח להם נכסיהם וטבחוה – משלמים דמיה מנכסיו.

במקרה הנ"ל אין כלל מעשה גזלה, שהרי היתומים לא ידעו כלל שאין הפרה של אביהם. אולם, ע"י שחיטת הבהמה נוצר מצב של שינוי מעשה. הסמ"ע שם (סק"א) פסק:

והעור ישלמו כלו, פרוש הרשות בידם אם רוצים להחזיק הער בידם ולשלם דמי שווי לבעלים, שהרי קנאו בשינוי טביחה והפשטה. ואם רוצים מחזירים העור לבעליהם בעין.

דברי הסמ"ע הללו מתודשים ביותר, שכן, הסמ"ע מנמק את קניין היתומים בכך שעשו שינוי מעשה, והלא כל קניין שינוי מעשה נאמר רק לעניין גזלן? ! אלא שנלענ"ד שבדברי הסמ"ע נראה היסוד שהתוויונו לעיל, שבמקום שהאדם שינה באופן מהותי את החפץ המקורי, הרי שבכך הוא ניתק את הזיקה הממונית של הבעלים

הראשונים, ויצר בעלות חדשה, ועל כן אין היתומים חייבים להחזיר את העור; ולפיכך אומן קונה בשבח כלי.

אמנם קצוה"ח שם (סק"ב) חלק לחלוטין על הסמ"ע:

לא מצינו קונה אלא כגנב וגזלן אבל אלו אינן בתורת גנב וגזלן אלא בשוגג טבחהו סבורין של אביהם היא. ואם כן העור כולו דבעלין אם רוצים בעורן.

נלענ"ד, שיסוד דבריו של קצוה"ח הינו, שלעולם אין קניין שינו מעשה אלא בגזלן. מעשה הגזלה הוא זה שקונה, והשינוי רק מפקיע את החיוב של "והשיב". אבל באדם דעלמא אין מושג של קניין ע"י שינוי מעשה, עפ"י"ז לא מקבל קצוה"ח את חידושו של הסמ"ע. עפ"י"ז אין הוא יכול לקבל גם מושג של קניין גמור גם אליבא דמ"ד דאומן קונה בשבח כלי.

ואכן, מצינו שלדעת הקצוה"ח קניין האומן הוא בגדר שיעבוד בעלמא (שו סק"ד):

לכן נראה לאחר העיון דוודאי האי שבחא דבעה"כ הוא. והא דאומן קונה בשבח כלי אינו קניין גמור להיות כשלו ממש, אלא קצת קניין הוא דאית לה בגויה לקדושי אשה כמו בע"ח דקונה משכון וקידושי אשה והלווה יכול לסלקו בעל כרחו, ותו לית לה במשכון ולא מידי. והוא הדין הכא נמי בשבח הכלי עד שיסלק דמי שכירות אית ליה קניין לקידושי אשה ולנזיקין... אבל עצם הקניין אינו יותר מבע"ח במשכון, וע"כ יכול לסלק בעל כרחו.

הרי לנו במפורש שלדעת הקצוה"ח אי אפשר להסביר, שקניין האומן הוא בגוף הדבר עצמו.

אולם, עפ"י דברי הסמ"ע הנ"ל נראה שניתן לבאר, שכיוון שהחפץ השתנה, הרי שהאדם קנה קניין גמור בגוף הדבר עצמו, וממילא לא יכול לסלקו בדמים.

וע"ע בסי' צז סעיף כה בדברי הסמ"ע ס"ק ס, ובמה שנחלק עליו הקצוה"ח ס"ק יד, וצרף לכאן, שזהו אותו יסוד מחלוקת.

ונלענ"ד להוכיח, שאף בראשונים נחלקו בשאלה זו:

הגמ' בב"מ (ע"ע א) דנה בשיטת ר"מ הסובר ש"כל המעביר על דעת בעה"ב נקרא גזלן":

הי ר"מ, אילימא ר"מ דצבע, דתנן הנותן צמר לצבע לצבוע לו אדום וצבעו שחור, שחור וצבעו אדום, ר"מ אומר נותן לו דמי צמרו... ממאי, שאני התם דקניא בשינוי מעשה!

גמ' זו עוסקת באומן, ואעפ"כ משתמשת הגמ' בהסבר קניין האומן בלשון "שינוי מעשה", הרי לנו שקניין שינוי מעשה, אינו רק אצל גזלן.

ואכן, כמסקנה זו מצינו בדברי רבנו פרץ:

ומיחי מדר"מ, דאמר נותן לו דמי צמרו, אלמא קנו ליה. ומשמע דאי לא קני, כשהעביר על דעתו של בעה"ב להתחייב באונסיה משום שינוי לא קני, דשינוי אינו קונה בדבר שאינו שלו, ומשני, דהתם הינו טעמא, דשינוי קונה אפי' בדבר שאינו שלו.

רבינו פרץ מדגיש בדבריו, שיצירת האדם פועלת גם בחפץ ש"אינו שלו", וההסבר לכך, הוא כפי שכתב לעיל, שברגע שהשתנה החפץ, אין עוד זיקה ממונית של הבעלים הראשונים לחפץ, שהרי אין זה אותו חפץ.

איברא, דעיין שם בסוגיא, שהתקשה הרמב"ן (ד"ה דילמא) במסקנת הגמ' הנ"ל:

קשיא לי – ואי לאו גזלן הוא, היכי קני בשינוי, וכי מי שאינו גזלן קונה בשינוי, לפיכך צריך לפרש, דילמא שאני התם, דכיוון ששינה אותו, ועשה בו מעשה שהגזלן קונה בו, מתכוון הוא לגזול, ולפיכך שינהו, כדי שיקנה אותו. ולא מעביר על דעת בעה"ב מיקרי, אלא גזלן גמור מיקרי.

מדברי הרמב"ן עולה הגישה שהצגנו לעיל בדברי הקצוה"ח: קניין שינוי מעשה שייך רק לגזלן, וע"כ קניינו של האומן בשבח הכלי לא יוכל להיות מוסכר באופן זה. הרי לנו, ששינה מח' הראשונים ואחרונים בשאלה האם ניתן להסביר את קניין האומן מדין "שינוי מעשה" גם באופן שאין מעשה גזלה.

עפ"י דברינו, הנפק"מ בשאלה זו היא האם באופן שבעה"ב מתחייב לפרוע את שכר הפועלים, ואכן פורע בפועל – יכולים הפועלים להמשיך ולטעון לזכויות ממוניות מדין "אומן קונה בשבח כלי".

ומכיוון שהוכחנו שהדין הנ"ל נתון במח' ראשונים, וכן נתון במח' בין הפוסקים, הרי שכיוון שהפועלים מוחזקים – אין בעה"ב יכול להכריחם לקבל שכרם ולהחזיר לו את הארונות, שכן הממע"ה.

פסק ההלכה לעניין קניין האומן

כל האמור לעיל נידון בהנחה שאומן קונה בשבח כלי, אלא שיש לברר מהם גדרי קניין זה. ואולם, יש לברר האם אכן כך נפסק להלכה:

שינוי בגמ' (ב"ק צט ע"א):

לימא כתנאי, עשה לי שירים נזמין וטבעות ואקדש לך. כיון שעשאן מקודשת דברי ר"מ, וחכמים אומרים אינה מקודשת עד שיגיע ממון לידה... רבא אמר דכ"ע ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף, ודכו"ע המקדש במלוה אינה מקודשת, ודכו"ע אין אומן קונה בשבח כלי, אלא הכא במאי עסקינן, כגון שהוסיף לה נופך משלו...

עפ"י דברי רבא פסק הרי"ף (לה ע"ב מרפי הרי"ף): "ואסקא רבא דכ"ע אין אומן קונה בשבח כלי, ושמעין מיניה דליתא לדרב אסי, אלא חייב לשלם דמי שידה, וכן הלכתא", וכ"פ הרמב"ם בהלכות שכירות פ"י ה"ד.

כן נפסק להלכה בשו"ע (ח"מ סי' שי סעיף ב): "... שאין האומן קונה בשבח כלי", אמנם ברמ"א שם כבר העיר: "עי' בא"ע סי' כח סעיף טו", וכוונתו ששם הביא השו"ע שתי הצעות להלכה.

הש"ך שם (סק"ג) כתב:

ולי נראה לפסוק דהוי כספיקא דינא כי ראיתי בה"ג דף ד' שפסק כרב אסי דאומן קונה בשבח כלי, ואינו חייב לשלם אלא דמי עצים, וכן דעת ר"י ור"ח... וכן כתב בתרומת הדשן סי' שט וז"ל צריך להתיישב בדבר, דפלוגתא דרבוותא היא ... וא"כ שמעון דמוחזק הוא בחגור מצי למימר קים לי כר"ת וחבריו באומן קונה בשבח כלי, עכ"ל...

מכח כל הנ"ל מסיק הש"ך בהמשך "הלכך נראה, דלעניין ממוז, על כל פנים, ספיקא דדינא הוי, ואינו משלם אלא דמי עצים בלבד, דהממע"ה".
 וא"כ גם בניד"ד, אע"פ שרוב הפוסקים אכן סבורים שאין אומן קונה בשבח כלי, כיוון שהפועלים הם המוחזקים בארונות המגולפים, יכולים הם לטעון טענת קים לי כאותם אלה הסוברים שאומן קונה בשבח כלי.

סיכום

במהלך הדברים התמודדנו עם שלוש שאלות עיקריות:
 א. האם מלאכת גילוף ארונות שייכת לכלל קנייני אומן בשבח כלי. על שאלה זו השבנו, שאכן נראה שלפועלים יש קניין.
 ב. האם באופן שבעה"ב פורע את שכר הפועל יש לו קניין. על שאלה זו, השבנו שהדבר נתון במחלוקת, וכיוון שהפועלים מוחזקים – הממע"ה.
 ג. האם להלכה אומן קונה בשבח כלי. שיטת הש"ך שיכול המוחזק לטעון קים לי שקונה, כיוון דהוה ספיקא דדינא.
 מכל הנ"ל נלענ"ד, שכיוון שהפועלים מוחזקים – א"א לאלצם להחזיר את הארונות ולקבל את שכרם.